

Рецензии

А. М. Булыка. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV—XVIII стагоддзяў.— Мінск: Навука і тэхніка, 1980.—256 с.

Разглядаючы запазычванне як прагрэсіўную з'яву, А. М. Булыка з улікам розных унутрымоўных і экстралінгвістычных фактараў спыняецца на вызначэнні семантыкі і этымалогіі кожнага запазычанага слова, часе, шляхах і спосабах пранікнення, фанетычнай, марфалагічнай, семантычнай адаптацыі і словаўтваральнай актыўнасці яго ў беларускай мове. Назіранні над багатым фактычным матэрыялам, узятым з найбольш важных і разнастайных у жанравых і стылявых адносінах помнікаў старабеларускай пісьменнасці XIV—XVIII стагоддзяў (усяго разглядаецца 3635 запазычанняў), на думку аўтара, пераканаўча сведчаць аб тым, што шырокаму пранікненню іншамовных слоў, акрамя геаграфічнага становішча, садзейнічала развіццё камерцыйнай справы, гандлёвых, ваенных і дыпламатычных кантактаў беларусаў з рознымі іншымі народамі, паланізацыя (асабліва пасля Люблінскай уніі 1569 года) грамадскага і культурнага жыцця, распаўсюджанне ідэй рэфармацыі і арганізацыя брацкіх школ, а таксама імкненне часткі беларускай моладзі да набывання вышэйшай адукацыі. Аднак паколькі ўніверсітэцкая адукацыя ва ўмовах феадальнага сярэдневечча не была і не магла быць масавай з'явай, значэнне гэтага фактара нельга перабольшваць.

Як устаноўлена ў працэсе даследавання, у колькасных адносінах сярод лексічных запазычанняў найбольшую ўдзельную вагу маюць паланізмы, за імі, па ўбываючай ступені, ідуць словы лацінскага, нямецкага, грэчаскага, раманскага, літоўскага, венгерскага і чэшскага паходжання. Храналогія ўваходжання ў склад лексікі старабеларускай мовы запазычанняў розных лексіка-этымалагічных разрадаў цесна стасуецца з гісторыяй беларускага народа і яго бліжэйшых суседзяў. А таму найбольш

старажытнымі ў гэтых адносінах з'яўляюцца грэцызмы (пераважная большасць іх была запазычана і асвоена яшчэ старажытнаруская мовай у сувязі з прыняццем хрысціянства), цюркізмы, пранікненне якіх пачалося яшчэ да татара-мангольскага нашэсця і працягвалася ў сувязі з павелічэннем на тэрыторыі Беларусі татарскага насельніцтва, і літуанізмы — вынік шматвяковага моўнага ўзаемадзеяння літоўцаў і беларусаў. Гэтымі і некаторымі іншымі абставінамі абумоўлена і асабліва інтэнсіўнае ўздзеянне на старабеларускую літаратурную мову польскай, у выніку чаго склалася так званае беларуска-польскае двухмоўе. Акрамя таго, і з гэтым таксама нельга не згадзіцца, большасць запазычанняў з лацінскай, нямецкай і некаторых іншых заходнееўрапейскіх моў праніклі ў старабеларускую праз пасрэдніцтва польскай. Што датычыць старабеларускай мовы, то, сапраўды, праз яе трапілі толькі некаторыя грэцызмы і цюркізмы. Рускі лексічны ўплыў на беларускую мову, што вызначае характар і напрамак моўных кантактаў у нашы дні, у асноўным распачаўся пасля далучэння Беларусі да Расійскай імперыі.

Прынятую аўтарам класіфікацыю лексічных запазычанняў наўрад ці можна прызнаць бездакорнай. На с. 18—209, дзе разглядаецца семантыка, храналогія і шляхі пранікнення запазычанняў, акрамя агульнай характарыстыкі таго ці іншага лексіка-семантычнага разраду, умоў і шляхоў яго складвання ў дастававанні да кожнага асобна ўзятага слова высвятляецца, калі, з якой мовы і ў якім значэнні яно было запазычана. Пры гэтым паслядоўна прыводзяцца ўсе выяўленыя фанетыка-марфалагічныя і графічныя варыянты разглядаемага слова, што ў сваю чаргу дае каштоўны матэрыял для ўсведамлення таго, якія фактары ўплывалі на станаўленне літаратурнай лексічнай нормы. На жаль, некаторыя з запазычаных слоў, як, напрыклад, дзеясловы *тлумачыць*, *трымаць*, шырока вядомыя сучаснай беларускай

літаратурнай мове, у кнізе або адсутнічаюць зусім, або прыводзяцца толькі ў другім яе раздзеле, дзе гаворыцца аб асваенні запазычанняў беларускай мовай.

Найбольш важным у тэарэтычных адносінах з'яўляецца другі раздзел манаграфіі (с. 210—249) «Асваенне запазычанняў на беларускай глебе» (лепей і дакладней было б «...беларускай мовай»). Аўтар падрабязна спыняецца на фанетычнай, марфалагічнай і семантычнай адаптацыі запазычанняў, што з'яўлялася неабходнай умовай іх трывалага замацавання ў лексічным сістэме старабеларускай мовы, вызначае словаўтваральную актыўнасць запазычанняў, чым (у адрозненне ад цюркізмаў і літуанізмаў з канкрэтным, прадметна-тэматычным значэннем) істотна вызначаюцца лексемы абстрактнага зместу польскага, лацінскага і нямецкага паходжання. З даследавання відаць, што старабеларуская літаратурная мова таксама садзейнічала пранікненню пэўнай часткі лексічных запазычанняў з славянскіх і неславянскіх заходнеўрапейскіх моў у старарускую мову пераважна дапятроўскай пары.

Гаворачы аб прыстасаванні чужога моўнага матэрыялу да заканамернасцей беларускай мовы, аўтар (с. 211) сцвярджае, што гук «ф», як нехарактэрны ёй на раннім этапе развіцця, замяняўся гукамі, блізкімі да яго ў акустычных адносінах. Трэба, аднак, мець на ўвазе, што ўзнікненне новых гукаў, які дыферэнцыяцыя іх (у тым ліку і губных), абумоўлена станаўленнем і развіццём артыкуляцыйнай базы мовы. Таму пры тлумачэнні гэтай з'явы перавагу трэба аддаваць не акустыцы, а артыкуляцыі, пад якой разумеецца работа органаў мовы, накіраваная на вымаўленне гукі, а таксама становішча іх пры вымаўленні яго. У кнізе, на жаль, адсутнічае агульны індэкс даследаванай лексікі, які неабходны для хуткага адшуквання ў тэксце патрэбнага слова.

Увогуле ж манаграфія А. М. Булыкі «Лексічныя запазычання ў беларускай мове XIV—XVIII стагоддзяў» з'яўляецца глыбокім самастойным даследаваннем, якое істотным чынам абгачае беларускае мовазнаўства (адзначаныя недахопыносяць у асноўным прыватны характар) ведамі аб лексічных запазычаннях старэйшай пары, іх фанетычнай, марфалагічнай, семантычнай адаптацыі і словаўтваральнай актыўнасці.

А. П. Груца.

Сучасная беларуская літаратурная мова. Марфалогія. Выданне 2-е, дапрацаванае. Пад рэдакцыяй Ф. М. Янкоўскага. — Мінск: Вышэйшая школа, 1980, — 237 с.

Упершыню дапаможнік «Сучасная беларуская літаратурная мова. Марфалогія» выйшаў у свет у 1975 годзе і атрымаў станоўчую ацэнку ў друку. Пяць гадоў «Марфалогія» праходзіла грунтоўную апрацаванне на лекцыях і практыч-

ных занятках у ВНУ рэспублікі. Падвердзілася правільнасць адбору і сістэматызацыі тэарэтычнага матэрыялу, бясспрэчнасць метадыкі яго падачы, пабудовы і размяшчэння раздзелаў. У той жа час практыка паказала, што асобныя параграфы і раздзелы кнігі патрабуюць удакладнення, канкрэтызацыі, направак. Асноўныя патрабаванні да падручніка — навуковасць, даступнасць, пераёмнасць у выкладзе матэрыялу. Гэтымі патрабаваннямі кіраваліся аўтары, удасканалючы «Марфалогію». Былі ўлічаны апошнія дасягненні лінгвістыкі і заўвагі калег і рэцэнзентаў. Нягледзячы на тое, што над стварэннем дапаможніка працаваў вялікі аўтарскі калектыў, у кнізе захоўваецца паслядоўнасць і пераёмнасць у выкладзе матэрыялу. У гэтым, безумоўна, заслуга рэдактара, прафесара Ф. М. Янкоўскага, які змог арганізаваць і аб'яднаць гэты працаздольны творчы калектыў.

Прыведзена ў адпаведнасць з апошнімі навуковымі патрабаваннямі тэрміналогія, якая ўдакладнена і часткова зменена. Так, замест марфалагічнай структуры слова ў новым выданні паслядоўна ўжываецца марфемная структура слова, замест поўныя і кароткія прыметнікі — поўныя і кароткія формы прыметнікаў, замест колькасныя лічэбнікі — уласна-колькасныя лічэбнікі, замест формы суб'ектыўнай ацэнкі прыслоўяў — формы прыслоўяў са значэннем ацэнкі і меры якасці і інш. Практыка падказала, што мэтазгодна аб'яднаць у адзін раздзел матэрыял пра марфемную структуру слова і словаўтварэнне, удакладніць назвы некаторых параграфіаў.

У другім выданні на трэць скарачаны раздзел «Прыметнік», у якім больш рацыянальна, з улікам складанасці той ці іншай тэмы размеркаваны матэрыял. У першым выданні ў § 43—45 асобна разглядаліся полісемантычныя прыметнікі — адносна-прыналежныя, адносна-якасныя і прыналежна-адносна-якасныя. Зараз падаецца традыцыйны падзел прыметнікаў на тры разрады і адначасова выдзелены яшчэ ўласнапрыналежныя і агульнапрыналежныя прыметнікі. Такая класіфікацыя прыметнікаў адпавядае практыцы школы, дзе традыцыйна вылучаюцца толькі тры разрады. Параграф «Скланенне прыметнікаў» аб'яднаў ранейшыя чатыры параграфы, пазбавіўся празмернай дэталізацыі, стаў больш кампактным і лаканічным. Раней утварэнне прыметнікаў разглядалася ў шасці параграфіах, цяпер — у адным (§ 45). Змест параграфа прыведзены ў адпаведнасць з праграмай на сучаснай беларускай мове для ВНУ, апущаны неабавязковы, другарадны матэрыял. Зроблена неабходная карэкцыя раздзела «Займеннік». У адпаведнасці з апошнімі дасягненнямі лінгвістыкі сярод асабовых займеннікаў адрозніваюцца асабовыя і асабова-ўказальныя. Дзеяслоў — адна з найбольш складаных часцін мовы, якая мае надзвычай разгалінаваную сістэму граматычных катэгорый і адносна якой няма адзінага погляду мовазнаўцаў. Натуральна, перад аўтарамі раз-